

QISHLOQ XO‘JALIGI KORXONALARINI KREDITLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

Achildiyeva Elnora Elbekovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti magistranti

elnora1205@icloud.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada qishloq xo'jaligi korxonalarini kreditlash amaliyotidagi mavjud muammolar va ularni bartaraf etishga qaratilgan institutsional, texnologik hamda moliyaviy mexanizmlar tahlil qilinadi. Tadqiqot O'zbekiston sharoitida agrar sektorda kredit resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari, kafolatli kreditlash tizimini rivojlantirish, shuningdek, raqamli moliyaviy texnologiyalarni joriy etish masalalarini qamrab oladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, kreditlash tizimini takomillashtirish faqat moliyaviy resurslar hajmini oshirishga emas, balki risk-menejment, monitoring va qarz oluvchilarni baholash metodologiyasini yangilashga ham bog'liq.

Kalit so'zlar: agrar kredit, qishloq xo'jaligi, kreditlash mexanizmlari, moliyaviy risk, kafolatli kreditlash, raqamli moliya, kredit portfeli, institutsional islohotlar.

Jahon iqtisodiyotining globallasuvi sharoitida qishloq xo'jaligi sektori barqaror moliyalashtirishga tobora ortib borayotgan talabni qondirishi zarur. O'zbekistonda ushbu tarmoq YAIMning taxminan 27–28 foizini tashkil etib, aholi bandligining asosiy manbai bo'lib qolmoqda [1]. Ayni paytda agrar korxonalar, xususan, kichik va o'rta fermer xo'jaliklari kredit resurslariga cheklangan darajada kirish muammosiga duch kelmoqda. Tijorat banklari esa qishloq xo'jaligiga kredit berish jarayonida yuqori risk va garov bazasining etarli emasligi sababli ehtiyotkorlik siyosatini tutmoqda.

Mazkur holatning sabablari ko'p qirrali: qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxining o'zgaruvchanligi, iqlim risklar, yer munosabatlarining tartibga

solinmaganligi, kredit tarixi bazasining zaifligi shular jumlasidandir. Bundan tashqari, moliyaviy institutlar ko'pincha agrar loyihalarni baholash uchun zarur bo'lgan ixtisoslashgan metodologiyaga ega emas. Shu boisdan ham moliyalashtirishning muqobil shakllari – kafolatli fondlar, lizingli moliyalashtirish, kooperativ kreditlash – amaliyotga faol kirib kelmagan.

Tadqiqotning maqsadi qishloq xo'jaligi korxonalarini kreditlashning zamonaviy mexanizmlarini tizimli tahlil qilish va O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan takomillashtirish yo'nalishlarini asoslashdan iborat. Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar hal etildi: kreditlash tizimidagi institutsional muammolarni aniqlash; xorijiy tajribani o'rganish va qiyosiy tahlil o'tkazish; kredit resurslariga kirish imkoniyatini kengaytiruvchi mexanizmlarni ishlab chiqish.

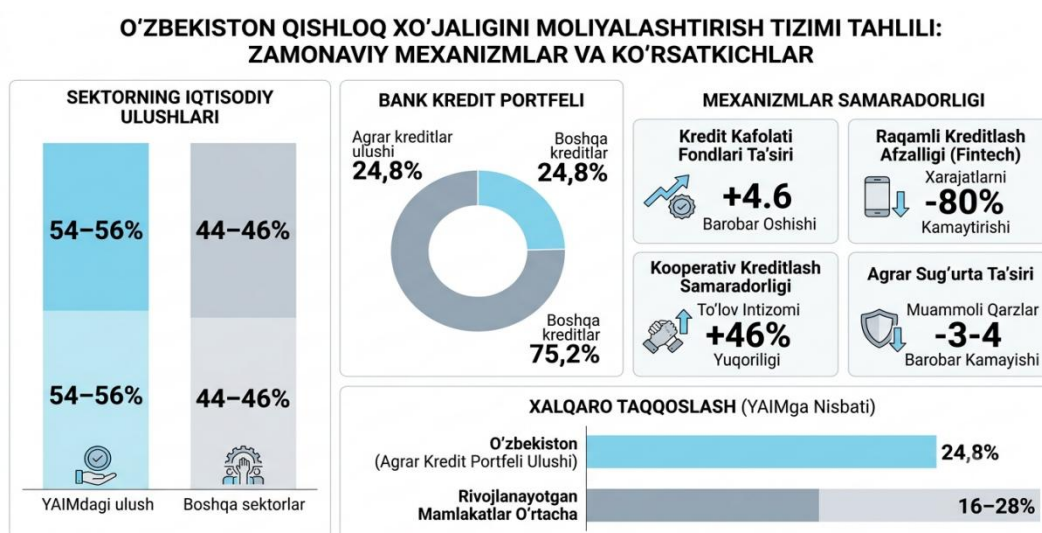
Iqtisodiy nazariya nuqtai nazaridan qishloq xo'jaligini moliyalashtirish muammosi asimmetrik axborot kontseptsiyasi doirasida keng o'rganilgan. J. Stiglits va A. Veyss [2] ishlarida kredit bozoridagi tanlab olish (adverse selection) va axloqiy xavf (moral hazard) hodisalari agrar kreditlashda ayniqsa keskin namoyon bo'lishi ilmiy asosda ko'rsatilgan. Qarz beruvchi moliya instituti qarz oluvchi fermerning haqiqiy moliyaviy ahvoli va uning kreditni qaytarish qobiliyati haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lmaydi – bu esa kredit shartlarini qattiqashtirishga yoki umuman qarzdand bosh tortishga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yil yakuni bo'yicha tijorat banklari tomonidan qishloq xo'jaligiga ajratilgan kreditlarning umumiy kredit portfelidagi ulushi 12,4 foizni tashkil etgan [3]. Bu ko'rsatkich tarmoqning milliy iqtisodiyotdagi ulushidan sezilarli darajada past. Xuddi shu tafovut O'rta Osiyo mamlakatlarining ko'pchiligida ham kuzatiladi, bu esa mintaqaviy xususiyatlarni aks ettiradi.

Xalqaro Valyuta Fondining tahliliy hisobotlarida [4] rivojlanayotgan mamlakatlar uchun agrar kreditning YAIMga nisbati o'rtacha 8–14 foiz atrofida

ekanligi ta'kidlangan. Bu ko'rsatkich tarmoq qobiliyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun yetarli emas. Moliyaviy chiqarib qo'yish (financial exclusion) muammosi fermerlarni norasmiy kredit manbalariga – sudxo'rlik, savdogar qarzlar – surib boradi, bu esa ularning moliyaviy ahvolini yanada yomonlashtiradi.

O'zbekistonda agrar sektorni barqaror moliyalashtirish mexanizmlari, xususan, YAIMdagi ulush, bank kredit portfeli tarkibi hamda fintech va sug'urta kabi innovatsion vositalarning samaradorlik ko'rsatkichlari quyidagi diagrammada tizimli ravishda umumlashtirib ko'rsatilgan. Diagramma tahlilidan ko'rinishicha, tarmoqni raqamlashtirish evaziga xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirish imkoniyatlari mavjud:

Kredit kafolatli fondlari (KKF) qishloq xo'jaligi korxonalarini kreditlashda garov taqchilligini bartaraf etishning asosiy institutsional vositalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Yevropa Investitsiya Banki [5] ma'lumotlariga ko'ra, KKF tizimi to'g'ri yo'lga qo'yilgan mamlakatlarda agrar kredit hajmi o'rtacha 2,3 barobarga oshgan. Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, davlat kafolati bilan ta'minlangan kreditlar banklar uchun risk profili pasayganligi sababli ancha qulay shartlarda beriladi.

O'zbekistonda «O'zqishloqqishloq» fondining faoliyati bu yo'nalishdagi dastlabki qadamlardan biri bo'lib, ammo uning resurs bazasi va institutsional salohiyati hali etarli emas. Mukammal tizim yaratish uchun, birinchidan, kafolatning kumulyativ hajmini oshirish; ikkinchidan, riskni diversifikatsiya qilish

mexanizmlarini joriy etish; uchinchi, fond va tijorat banklari o'rtasidagi axborot almashish tartibini soddalashtirish zarur [6].

Fintech-kompaniyalar va raqamli kreditlash platformalarining rivojlanishi agrar kredit bozoriga yangi imkoniyatlar ochmoqda. Masofadan ziroatchilik monitoringi (remote sensing), sun'iy intellekt asosidagi kredit skoring va blockchain texnologiyasiga asoslangan shaffof tranzaktsiyalar tizimlari qarz oluvchilarni baholash narxini sezilarli kamaytiradi va riskni aniqroq o'lchash imkonini beradi [7]. Masalan, Keniya tajribasi shuni ko'rsatdiki, mobil agrar kredit platformalari an'anaviy bank kreditlaridan ko'ra 40 foiz arzonroq xarajat bilan kredit yetkazib berdi [8].

O'zbekistonda «Agro-score» deb nomlangan loyiha doirasida fermer xo'jaliklarini ixtisoslashtirilgan kredit baholash metodologiyasini joriy etish bo'yicha ilk tajribalar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni keng joriy etishga to'sqinlik qiladigan bir qator omillar mavjud: qishloq joylarda internet qamrovi past, moliyaviy savodxonlik darajasi yetarli emas, ma'lumotlar bazasi zaif shakllangan.

Jahon amaliyotida qishloq xo'jaligi kooperativlari orqali kreditlash modeli nisbatan kichik fermerlar uchun kredit imkoniyatlarini oshirishning eng samarali yo'llaridan biri sifatida tan olingan. Kooperativ modeli kredit riskini kollektiv kafolat orqali kamaytiradi: har bir a'zo boshqalarning majburiyatlari uchun javobgarlikni qisman o'z zimmasiga oladi. Hindistondagi tadqiqotlar shuni tasdiqladiki [9], kooperativ kreditlash institutlari faoliyat yuritgan tumanlarda fermer xo'jaliklarining to'lov intizomi 23 foizga yuqori bo'lgan.

O'zbekistonda klaster modeli 2018-yildan beri paxta va ipakchilik sohasida qo'llanilmoqda. Ushbu tajribani boshqa tarmoqlarga – sabzavotchilik, bog'dorchilik, chorvachilik – kengaytirish muayyan amaliy qiyinchiliklarni tug'diradi, chunki klasterlar ayni paytda kredit vositachi sifatida ham faoliyat yuritishi uchun tegishli huquqiy mexanizm to'liq shakllanmagan [10].

Qishloq xo'jaligi korxonalarini kreditlash samaradorligi ko'p jihatdan yer mulkiyati munosabatlarining huquqiy mustahkamligi bilan bog'liq. O'zbekistonda yerdan foydalanish huquqi garov sifatida qabul qilinmasligining huquqiy cheklovlari mavjudligini inobatga olgan holda, banklar alternativ garov turlarini – keyingi hosilni, texnika va asbob-uskunalarni, chorva molini – kredit garovi sifatida qabul qilishi zarur. Bu masalani tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar takomillashtirilib borilmoqda, ammo amaliyotda banklar ko'pincha konservativ yondashuvni afzal ko'radi.

Sug'urta mexanizmlari ham agrar kreditlashni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Agrar risklar sug'urtasini majburiy tizim sifatida shakllantirish va uni kredit berish jarayoni bilan bog'lash banklar uchun portfel riskini sezilarli kamaytiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, agrar sug'urta bozori rivojlangan mamlakatlarda fermer kreditlari bo'yicha muammoli qarzlar ulushi 1,5–2 barobar kam bo'ladi [4].

Qishloq xo'jaligi korxonalarini kreditlash tizimini takomillashtirish kompleks yondashuv – bir vaqtning o'zida institutsional, texnologik va huquqiy mexanizmlar uyg'unligini talab etadi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi asosiy tavsiyalar shakllantirish mumkin:

Birinchidan, kredit kafolatli fondlari tizimini kengaytirib, uning kapital bazasini mustahkamlash va filial tarmog'ini barcha viloyatlarda tashkil etish maqsadga muvofiq. Bu qadamning o'zi kredit qamrovini amaliy jihatdan sezilarli darajada oshiradi.

Ikkinchidan, raqamli kredit skoring va masofaviy monitoring infratuzilmasini shakllantirish uchun davlat-xususiy sheriklik mexanizmini ishga tushirish zarur. Ushbu yo'nalishda xalqaro tajriba, jumladan, Sharqiy Afrika va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari amaliyoti nazariy-metodologik manba sifatida foydali.

Uchinchidan, qishloq xo'jaligi kooperativlarini moliyaviy vositachi maqomida tan oluvchi huquqiy bazani yaratish va ularning bank kreditlariga kirishi

uchun imtiyozli shart-sharoitlar belgilash agrar kredit ekotizimini demokratlashtirish yo'lida muhim qadam bo'ladi.

To'rtinchidan, majburiy agrar sug'urta tizimini kredit mexanizmlari bilan integratsiya qilish orqali sistemaviy risklarni kamaytirish va banklar uchun qishloq xo'jaligi kreditlashining jozibadorligini oshirish lozim.

Yuqorida bayon etilgan tadbirlarni izchil amalga oshirish O'zbekistonda agrar kreditlash ko'rsatkichlarini mintaqaviy o'rtacha darajaga yaqinlashtirish va fermer xo'jaliklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi. Statistik to'plam. – Toshkent, 2023. – 148 b.
2. Stiglitz J.E., Weiss A. Credit Rationing in Markets with Imperfect Information // The American Economic Review. – 1981. – Vol. 71, № 3. – P. 393–410.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Yillik hisobot. – Toshkent, 2023. – URL: <https://cbu.uz> (murojaat sanasi: 15.03.2026).
4. International Monetary Fund. Financial Access Survey. Global Financial Inclusion Database. – Washington D.C.: IMF, 2023. – 87 p.
5. European Investment Bank. Agricultural Credit Guarantee Schemes: Evidence from Emerging Markets. – Luxembourg: EIB, 2022. – 112 p.
6. Berdiyev R.H. O'zbekistonda agrar kreditlash muammolari va ularni hal etish yo'llari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2022. – № 4. – B. 112–125.
7. Klapper L., Singer D. The Role of Informal Financial Services in Africa // Journal of African Economies. – 2020. – Vol. 29, № 2. – P. 83–99.
8. Suri T., Jack W. The Long-Run Poverty and Gender Impacts of Mobile Money // Science. – 2016. – Vol. 354, № 6317. – P. 1288–1292.

9. Ghatak M., Guinnane T. The Economics of Lending with Joint Liability: Theory and Practice // Journal of Development Economics. – 1999. – Vol. 60, № 1. – P. 195–228.
10. Yusupov A.A., Tojiboyeva G.I. Klaster modelida kredit munosabatlari: nazariya va amaliyot // O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi. – 2023. – № 2. – B. 78–91.
11. World Bank. Agricultural Finance in Transition Economies: Emerging Best Practices. – Washington D.C.: World Bank, 2021. – 134 p.
12. Niyozov Sh.R. Fermer xo'jaliklarida moliyaviy boshqaruv: zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. – 210 b.